

H. Varga Márta

Inkongruens jelenségek a magyarban*

1. Bevezetés

Az egyeztetés (kongruencia) bizonyos nyelvtani kategóriáknak az összetartozó tagokon történő megjelölését jelenti. A mondat két tagja között fennálló szerkezeti vagy értelmi összefüggést azonos vagy rokon jelentésű grammatikai eszközökkel, gyakran alakilag is azonos morféimakkal jelöljük: az egyeztetett tag (illetőleg annak az egyeztetést hordozó morféimája) az irányító tag alakját (illetőleg annak megfelelő morféimáját) másolja. A beszéd folyamán így megteremtett alaki egyöntetőség fontos és jellegzetes mondat- és szöveggrammatikai eszköz, sőt mondat- és szövegszervező erő, hiszen az azonos vagy rokon jelentésű, alakilag egybevágó vagy hasonló morféimakkal megteremtett összhang szintaktikai „átláthatóság”-ot (transzparenciát) biztosít: felhívja a hallgató figyelmét a szerkezeti vagy értelmi összefüggésekre, s ezáltal megkönnyíti a mondat és a szöveg megértését (vö. Tompa 1961, : 94). Szépe (1963, 357) a kongruenciát „hasznos redundanciá”-nak, Kainz (1969, 300, 567) a bonyolult szerkezetű mondatok áttekintését elősegítő hasznos jelenségnek, valóságos „Ariadne-fonal”-nak : nevezi. Az együvértartozás jelöltségében, az alaki harmóniában (a végződések alaki összecsengésében) egyensúlyra való törekvés nyilvánul meg, amely nagymértékben elősegíti a szabatosabb információkövetítést, illetve a közlemény könnyebb és gyorsabb felfogását és félreérthetlenségét.

Különös jelentősége van az egyeztetésnek az ún. (kvázi) szabad szórendű nyelvekben (pl. a magyarban), amelyekben a szerkezetileg vagy értelmileg összefüggő tagok elszakadhatnak, sőt nagyon távolra kerülhetnek egymástól (pl. a birtokos és a birtok, az alany és az állítmány a magyarban), s bonyolultabb szórendi változatok esetén gyakran valóban csak az egyeztetés „tartja össze” a mondatot, pl. *A széknék már a múlt héten kitört és csak ideiglenesen megjavított lába vagy A katonák a véres harcmezőről menekülve egyre hangosabban és kétségbeesettebben kiáltotak.* A kötelező szórend kevésbé kedvez az egyeztetésnek, illetőleg nem teszi azt szükségessé.

Mivel az egyeztetés törvényei nyelvcsaládonként és nyelvenként is változhatnak, az egyeztető és nem egyeztető szerkezetek aránya tipológiai mutatóként is felhasználható. A szakirodalomban az egyeztetés klasszikusnak tekinthető kategóriái közül (számbeli, személybeli, nembeli, esetbeli, határozottságbeli, osztálybeli, időbeli és módbeli egyeztetés) a magyarban négyféle: (1) számbeli, (2) személybeli,

(3) határozottságbeli és (4) esetbeli egyeztetéssel számolhatunk. Az egyeztetés ugyan általában szigorúan szabályozott, kivételt nem ismerő művelet, a magyarban azonban néhány esetben eltérés tapasztalható az általános szabályoktól. Mindez a kommunikáció két – egymással ellentétes – tényezőjével magyarázható: egyrészt a beszélőnek azzal a törekvésével, hogy a lehető legkevesebb jel felhasználásával, minél gazdaságosabban formálja meg mondanivalóját (kerülje a redundanciát), másrészt, hogy közleménye a hallgató által könnyen felfogható, áttekinthető és félreérthetetlen legyen (ennek megvalósításában játszik szerepet a kongruencia).

Az egyeztető – nem egyeztető szerkezetek ősiségének kérdésében a nyelvtörténészek véleménye eltér egymástól: eredetibbnek tűnnek az egyeztetett szerkezetek, jóllehet egyes esetekben, pl. a több birtokot kifejező szerkezetekben (*az emberek házai*) a nem egyezés elsősége adatokkal igazolható (vö. Bárczi – Benkő – Berrár 1967, 455). A kongruencia általában igyekszik behatolni az inkongruens szerkezetekbe, de ha a világos információ követelményének a nyelv másképpen is eleget tesz, marad az inkongruencia. A feltételezések szerint a kötelező inkongruenciát egyrészt az eredeti, szabályos egyeztetés elhomályosulása idézte elő, másrészt a redundancia elkerülésére való törekvésből fakadhat. A fakutatív módon kongruens jelenségek esetében a kongruens és az inkongruens szerkezetek vetélkedésének lehetünk tanúi manapság is. Lássunk ezekre néhány példát!

2. Számbeli és / vagy személybeli inkongruencia

2.1. A szoros birtokos jelzős szerkezetben, ahol a birtokos jelző megelőzi a birtokszót, s ez nem kap külön hangsúlyt, ma kötelező számbeli inkongruencia érvényesül. Ha a birtokos jelző T/3. személyű főnév, a birtokszón E/3. személyű személynél utal rá: *az emberek háza*; az **emberek házuk*-típusú egyeztető szerkezet nem ismeretlen azonban a régi nyelvben és egyes nyelvjárásokban sem. Ha a birtokost nem főnév, hanem személyes névmás jelöli, akkor fordítva áll be az inkongruencia: *az ő házuk* (nem pedig az **ők házuk*). Az elemismétlődés rögtön visszaáll azonban, mihelyt hasznos redundancia lesz belőle (Szépe 1963, 358): a két tag kapcsolatának meglazulása esetén éppen a többes jel ismétlődése mutat rá az összetartozásra, pl. *Pistáéknak Agárdon van a házuk*. Az efféle ún. laza szerkezetű (kétszeresen jelölt, kötetlen szórendű) birtokos szerkezetben a dativusragos főnév már nem is birtokos jelző, hanem önálló, szabad bővítmény, ún. birtoklást kifejező részeshatározó (dativus possessivus): a dativusragos birtokos „minden távolodás esetén veszít genitívusi funkciójából, és közeledik ahhoz, amit legcélszerűbb birtokos részeshatározónak neveznünk” (Elekfi 1993, 37). A többségnek a birtokoson, illetve a birtokon való kifejezése ez esetben sem hordoz új hírértéket, mégsem felesleges, ugyanis megjelöli

a szoros szerkezetből kilépett, egymástól elszakadt elemeknek az összetartozását, megkönnyítve a mondat áttekinthetőségét. Az a 19. század óta létező szabály, amely szerint a dativus possessivusos mondatban a többes számú 3. személyű birtokossal szabályosan egyeztetjük a birtokot (pl. *Pistáéknak drága az idejük*, szemben az ún. szoros birtokos szerkezettel, amelyekben nincs számbeli egyeztetés, pl. *Pistáék(nak az) ideje drága*) ma már fellazulóban van. A mai beszélt (és írott) nyelvben egyre gyakrabban tapasztalható az egyeztetés hiánya, pl. *A gyermekeknek az iskolában van a helye*. Grétsy ezt a változást egy több évszázados változásfolyamat szerves részeként értelmezi, amely a nyelvújítók lassító törekvései ellenére is tovább folytatódik, és már – vélhetően – nem fékezhető meg (Grétsy 2006, 7).

Nincs személybeli egyeztetés, ha a birtokos szerkezetben a birtokos jelző szerepét a *magam, magad, magunk, magatok, maguk* személyes névmás tölti be. Ekkor a birtok mindig 3. személyű birtokos személyjeles alakban épül be a szerkezetbe, pl. *a magam könyve* (**a magam könyvem*), *a magad háza* (**a magad házad*). A személybeli nem-egyezés számbeli inkongruenciával is párosul, ha a birtokos jelző szerepében a többes számú *magunk, magatok, maguk* névmás szerepel: *a magunk dolga* (**a magunk dolgunk*), *a magatok dolga* (**a magatok dolgotok*), *a maguk dolga* (**a maguk dolguk*). Szám- és személybeli kongruencia csak egyetlen esetben: egyes számú 3. személyű birtokos és birtok esetén valósul meg, pl. *a maga dolga*.

2.2. A birtokos jelzős szerkezetbeli inkongruenciával teljesen egybevág a többes számú 3. személyű kötelező (nem névmási) alanyi bővítmény esetén az igei igenes szerkezetben fellépő inkongruencia: az igei igenévi személyes paradigma többes számú 3. személyű alakja egyes számban jelenik meg akkor, ha egyeztetett bővítménye főnév, pl. *az asszonyok sütötte kalács* (**az asszonyok sütötték kalács*, *de: az ők sütötték kalács*). Itt a szoros szerkezet nem lazulhat fel, s az egyeztetésre így csak kivételesen kerülhet sor, pl. *a jó urak álmodták jövő, az egyházatyák hangoztatták igazság* (Simonyi példái: 1907, 39-40). Ezek ugyanúgy sértik a köznyelvi normát, mint az *emberek házok* típusú egyeztető birtokos szerkezetek.

Ha az igei igenév alanya a *magam, magad, maga* stb. személyes névmás, az igenév személyragozásában akkor sincs személybeli egyeztetés, pl. *a magam sütötte kalács, a magad sütötte kalács, a magunk sütötte kalács*.

2.3. Az *énbennem, őbenne* típusú lexémák ugyan megőrizték a szintagmaszintbeli egyeztetést, de megőrizték a szintagmán belüli inkongruenciát is T/3. személyben: *őbennük* (**őkbennük*).

2.4. A számbeli egyeztetés hiánya jellemzi általában az állapotféle határozós szerkezeteket, amelyekben az egyeztetés lehetséges ugyan, de nem kötelező. Ezekben a szerkezetekben manapság gyakoribb az egyes számú, inkongruens alak használata, pl. *ők tanár(ok)nak készülnek, őket tanár(ok)nak nevezték ki, a tanár(ok)nak látszó egyetemisták, az utak járhatatlan(ok)ná váltak*.

2.5. A személyeknek szóló szükségességet, kötelezettséget, lehetőséget vagy éppen tiltást kifejező „ragozott főnévi igenév + *kell / szabad / lehet / tilos*“ mondat-szerkezetben a datívusban lévő logikai alanyok mellett személyragok is jelölhetik a címzettet, ám a főnévi igenév személybeli egyezése sem kötelező, pl. *Mártának találkozni-a kell a főnökével* vagy *Mártának találkozni-Ø kell a főnökével*. A ragozott főnévi igenévi forma használatára bizonyos esetekben azonban kimondottan szükség van, ugyanis kétértelműséget szüntethet meg, pl. *Mártának ajándékot kell adniØ*: 'Mártának ajándékot kell adnom (**nekem**)' ~ 'Mártának ajándékot kell (át) adnia (az ünnepeltnek)'.

2.6. Az úgynevezett értelmi egyeztetés is elsősorban a számbeliséget érinti. Az egyeztetésnek ez a típusa az alaki egyezés rovására érvényesül; ilyenkor az egyeztetett tag az irányító tagnak nem az alakjához, hanem a jelentéséhez igazodik. Az értelmi egyeztetés voltaképpen alaki inkongruencia, leszámítva néhány olyan formáját, amelyben egybeesik az alaki és az értelmi egyeztetés (ez akkor fordul elő, ha az irányító tag olyan halmozott mondatrész, amelynek tagjai vegyesen, egyes vagy többes számúak, vö. Rácz 1971, : 146).

2.6.1. Halmozott egyes számú alanyok esetén általában egyes számú az állítmány, pl. *Márta és Jutka együtt megy moziba*, de néha lehet többes számú is: *Márta és Jutka együtt mennek moziba*. Ilyenkor az egyes számú alanyok együttes jelentését (többségét) vesszük figyelembe. Ha a halmozott alanyok különböző számúak, értelmi egyeztetés esetén az állítmány többes számba kerül, pl. *Egy tanár és a diákok látszanak a képen*, de ha az állítmányhoz legközelebb álló alany egyes számú, akkor egyes számba is, pl. *A diákok és egy tanár látszik a képen*. Az egyeztetés jobban érezteti a halmozott alany egységes voltát.

2.6.2. Nem egyeztetjük az állítmányt az olyan többes számú (plurale tantum) alannyal, amely egyes számú fogalmat fejez ki, pl. *Az Amerikai Egyesült Államok elnökválasztásra készül*.

2.6.3. A gyűjtőnévi vagy összefoglaló jelentésű állítmányi névszót sem egyeztetjük a többes számú alannyal, pl. *Jó kis csapat ('közösség') vagytok!*, *A kolompósok lettek a karnevál jelképe ('logo')*, *Ajándék ('kincs, érték') voltak.*¹

2.6.4. Az alanyhoz tartozó értelmező átveheti az alany irányító szerepét az egyeztetésben: ha az alany és az értelmező nyelvtani száma különböző, az állítmány számbeli kategóriája az értelmezőhöz igazodhat, pl. *Kár; hogy éppen a csoportvezetők, a két legismertebb fiú nem tud eljönni*.

¹ Ez utóbbi mondat Téglássy Ferenc dokumentumfilmjének a címe is; a film arról szól, hogyan igyekeznek a szülők, hozzátartozók hittel feldolgozni egy tragédiát. (Egy nyári vasárnap a Balatonba fulladt egy ott nyaraló család három tagja: két gyerek és a nagynénjük.)

2.6.5. Ha a névszói állítmány minősítő jelentésű anyagnevet tartalmaz, elmarad a számbeli egyeztetés, pl. *Csupa sár vagytok! Tiszta víz lettünk a nagy eső miatt!*

2.6.6. Értelmi egyeztetésnek tartják az egyes szám alkalmazását olyankor, ha több birtokosnak egy-egy birtokáról van szó, pl. *A meghívottak feleségükkel együtt jöttek el a fogadásra* (szemben *A sejkék feleségeikkel együtt érkeztek* mondattal).

3. Határozottságbeli inkongruencia

A magyar igeragozási paradigmák elkülönítésére az „alanyi ragozás – tárgy ragozás” kettős elnevezés nem a legszerencsésebb választás (jóllehet már több mint száz éve használja a szakirodalom), többek között azért sem, mert azt sugallja, hogy a fő választóvonal a tárgy ragozás és a tárgyatlan igék között van, s ily módon félrevezet bennünket. A terminológiában széles körben elterjedt „általános ragozás – határozott ragozás”, „határozatlan ragozás – határozott ragozás”, valamint „általános ragozás – tárgy ragozás” oppozíciók sem telitalálatok. A tárgyalt téma vonatkozásában számomra a legpontosabbnak, legegységesebbnek a Pete Istvántól (2006, 317) származó oppozíció, az „alanyi ragozás – határozott tárgy ragozás” tűnik (mivel az alanyi ragozás csupán az alany számát és személyét jelöli, a határozott tárgy ragozás pedig az alany számán és személyén kívül kifejezi a 3. személyű tárgy határozott voltát is). A két paradigma közötti különbségben nem a tárgy léte vagy nemléte a döntő tényező, hanem a tárgy minősége. A határozottság kifejezésére szolgáló determinánsok többé-kevésbé listázhatók, ilyenek pl. a határozott névelő, a mutató névmás, a birtokos személyjelek, a visszaható névmások, a 3. személyű személyes névmások, a *Maga* és az *Őn* névmások, a kölcsönös névmás, az *-ik* képzős, kiemelő névmások (*melyik*, *akármelyik*, *bármelyik* stb.), a *kettejük*, *hármuk* stb. gyűjtő jelentésű szavak, a *mindkét* számnév, a tárgyi mellékmondat főmondata.

Határozottságbeli inkongruencia olyan tárgy ragozásban fordul elő, amelyekben ellentmondás mutatkozik a tárgy alakja és jelentése, elsősorban alaki determináltsága és jelentésbeli határozatlansága között. Ilyenkor a mondat tárgya általában megfelel a határozott tárgy kritériumainak, mellette mégis határozatlan (alanyi) ragozású ige áll.

3.1. Birtokos személyjeles (határozott) tárgy mellett áll alanyi ragozású ige.

3.1.1. A partitivusi funkciójú birtokos személyjeles tárgyak alakjuknál fogva tárgy ragozásúak, jelentésükkel fogva pedig alanyi ragozású ige kiegészítésként állnak maguk mellé, pl. *még a nádasból is szedtek össze lábasunkat a nádvágók* (Szabó Magda: *Az őz*; 21.), *két könyvem is elvitt(e) / kölcsönvett(e)*. Az utóbbi, tehát az értelmi egyeztetés ugyan egyre ritkább, de még ma is vetekszik az alakival.

Már Arany Jánosnak is feltűnt a partitívusi jelentésű határozott tárgyak melletti alanyi ragozású igealakok használata. Prózai művei között található az a rövid nyelvművelő írása, amelyet az alábbiakban tesztek közé:

„Egy társaságban valaki ezt monda: *Petőfinek három (eredeti) arcképét ismerek*. Távoztával kérdés támadt, jól van-e ez magyarul. Egyik úgy vélte, hogy a határozott szám (*három*) határozott igeformát követel; másik a birtokos személyragnak vitatta azt az erőt, hogy sohasem állhat határozatlan igével. No, hogy a szám az igét határozott formába nem kívánja, azt bizonyítani sem kell. *Veszek három lovat, ha pénzem lesz*, ezt senki sem mondaná másképp. Tehát a birtokrag. Ez finomabb különböztetés, de éppen úgy fölveszi a határozatlan, mint a határozottat, a beszéd árnyéklata szerint magyar ember érti a különbséget e két mondat közt: *Fiát ismerem, de lányát nem ismerem* és *Fiát ismerek, de lányát nem ismerek*. Az első azt teszi, hogy 'fia van egy, és én azt ismerem, leánya is van egy, de én azt nem ismerem'. A másik értelme sokkal határozatlanabb, így lehetne körülírni: 'egy fiát ismerek, több is lehet neki, de azokat nem ismerem; leánya van-e, nem tudom, én egyet sem ismerek'. A régi nóta is helyesen mondja: *Az egri kávésnak két lányát esmérek: Nánika Bábika ketten egytestvérek*” (Arany János 1860 – 1882. Prózai művek 2. kiadás. Németh G. Béla, Arany János: Összes Művei XI. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1968. 59).

3.1.2. A tárgy jelölt birtokos jelzős összetétel, illetőleg ahhoz közel álló szó szerkezet vagy ebből kivált szó, s nincs előtte határozott névelő, pl. *vásárfiát hozok, petrezselyem-zöldjét vett a piacon, megevett egy (csirke) combját*. Hasonlóképpen viselkednek a szótári alakjukban a történetileg birtokos személyjeles egyszerű szavak is, amelyek így lexikalizálódtak, pl. *tarját / zúzát / vesét / májat* stb. *kérek*.

3.2. Főnévi mutató névmási (határozott) tárgy mellett áll alanyi ragozású ige.

3.2.1. Ilyenkor a főnévi mutató névmási tárgy vagy partitívusi funkcióban szerepel a mondatban, pl. – *Kérsz almát? – Azt ('abból') kérek!* vagy melléknévi mutatónévmási 'olyat, olyanfélét' jelentésben épül be a mondatba (s így már érthető az alanyi ragozású igealak használata), pl. – *Én töltöttkáposztát eszem!* – *Én is azt kérek*. A főnévi mutató névmás talán még ez utóbbi mondatban is értelmezhető partitívusi tárgyként, jóllehet a második étkező vélhetőleg nem az asztaltársának felszolgált töltöttkáposztából kér, nem az ő tányéréből akar enni.

3.2.2. Az *azt* névmás nem vált ki határozott ragozást akkor, ha nem referenciális a használata, pl. *Azt kérhetek, amit csak akarok ~ Azt kérhetsz, amihez kedved van*. Az általános ragozás használata csak a mutatónévmás 'bármit, mindent' jelentésű funkciójában lehetséges (logikai operátor) (Bartos 2000, 758).

3.3. A *valamennyi* névmás határozott tárgyként ('mindet, az összeset') és határozatlan tárgyként ('néhányat, meghatározhatatlan mennyiséget') is értelmezhető. Csak

a szituáció vagy a kontextus segíthet a választásban, pl. *Vettem két kiló almát. – A gyerekeim valamennyit megették ~ A gyerekeim valamennyit (már) megettek (belőle) vagy Ott látod valamennyit ~ Valamennyit láthatsz, Valamennyi hajót megjavították ~ Valamennyi hajót megjavítottak (de korántsem mindet).*

3.4. A metaforikus vagy metonimikus használatú — de köznévvé még nem vált — tulajdonnév mellett is az értelmi egyeztetés idézi elő az alanyi ragozást, pl. *Balaton t varázsolt a játszótérre, Petőfit olvasok.* Ezekben a példákban a tárgyi szerepben lévő tulajdonnév nem megnevező, hanem minősítő funkcióban szerepel.

3.5. Azok az igék, amelyek főnévi igenévi bővítménye saját határozott tárggyal rendelkezik, mindig tárgyasan ragozódnak, pl. *meg akarom nézni a filmet.* Előfordul azonban, hogy a főnévi igenév határozott tárgya ellenére alanyi ragozású igealak szerepel a mondatban.

– *A Szíveskedjen az ajtót becsukni!* mondatban lévő alanyi ragozású igealakra valószínűleg a *szíveskedik* ige múltjában keresendő a magyarázat. Ez az ige eredetileg intranszítív volt, hasonlóan az udvariaskodó színezetű szerkezetekben előforduló *bátorkodik, kegyeskedik, méltóztatik* igékhez. Főnévi igenévi bővítményük nem is *mit?* kérdésre felelő tárgy, hanem határozói bővítmény, amely a *milyen tekintetben?, miben?, mivégre?* kérdésre felel. Ebből következik, hogy ezek az igék, bármilyen további tárgya volt is főnévi igenévi határozójuknak, sohasem kerülhettek tárgyas ragozásba, pl. *bátorkodtunk meghívni Önt vagy kegyeskedett aláírni a kinevezést.*

– *A Nem félek hazámért vérem kiontani* Arany-verssorban (Arany: Murány o. I; ÖM. III, 35) a főnévi igenévnek határozott tárgya van ugyan, de mivel a főige intranszítív (*fél vmitől*), ezért alanyi ragozást használunk.

– Ha a főnévi igenévnek nincsen saját tárgya, illetőleg tárgya határozatlan vagy nem 3. személyű, csak kivételesen ragozhatjuk tárgyasan az igét. A mai köznyelvben ilyenkor néhány állandósult szókapcsolat igéjét tesszük tárgyas ragozásba, pl. *Jónak / tanácsosnak / illendőnek* stb. *láttuk / véltük / gondoltuk* stb. *eltávozni.*

– Elvértve akkor is tárgyas ragozásba kerülhet az ige, ha az igenév nem a tárgy, hanem a célhatározó szerepét tölti be, s hozzá határozott tárgy csatlakozik, pl. *Ezt a dalt szándékozik elénekelni ~ Ezt a dalt szándékozza elénekelni.*

– *Segítek elkészíteni a vacsorát ~ Segítem elkészíteni a vacsorát.* A *segít* ige igenévi bővítménye után mindkét mondatban határozott tárgy áll, ennek ellenére az első mondatban alanyi ragozású igealak szerepel. A magyarázat minden bizonnyal a *segít* ige kétféle vonzatstruktúrájában keresendő, ti. ennek az igének tárgyi és határozói szerepű bővítménye egyaránt lehet: *segít valamit (segítem a vacsorakészítést)* és *segít valamiben (segítek a vacsorakészítésben)* és még vö. *segítem (őt) ~ segítek (neki),* s így a határozott tárgyi igenévi bővítmény ellenére mindkét igeragozást használhatjuk: *segítek, illetve segítem elkészíteni a vacsorát.*

3.6. Határozottság tekintetében felmerülő különbség okoz inkongruenciát a következő esetekben is:

– a tárgy és az értelmezője között (pl. *engem, az apádat megismersz-e* vagy *megismered-e; társukat, egy ügyintézőt is megjutalmaztak* vagy *megjutalmazták*), továbbá

– ha egyetlen tárgyon belül van személybeli ellentmondás (*mindnyájunkat meghívják* vagy *meghívna, mindnyájukat meghívom* vagy *meghívlak; te vagy az, akit szerettek* vagy *szerettek*). Ezekben a tárgyas szerkezetben kétféleképpen történhet a személybeli egyeztetés: az alaki egyeztetés a többes szám 1. és 2. személyjeles formák mellett is a 3. személyű határozott tárgyra utaló ragozást követeli meg, míg az értelmi egyeztetés az 1., illetőleg 2. személyű tárgyra utaló alanyi ragozást. Így jönnek létre ezek a kettősségek, pl. *valamennyiünket, valamennyiteket meghívják* vagy *meghívna; mindkettűnket, mindkettőtöket üdvözölte* vagy *üdvözölt*. Ha ilyenkor az alany egyes számú 1. személyű, a tárgy pedig olyan névmás, amelyhez többes szám 2. személyű birtokos személyjel kapcsolódik, akkor a 3. személyű határozott tárgyra utaló, alaki egyeztetéses igealak nem az alanyi ragozású, hanem a 2. személyű tárgyra utaló tárgyas igealak váltakozik, pl. *valamennyiteket meghívom* vagy *meghívlak; mindkettőtöket üdvözölöm* vagy *üdvözöllek*.

A magyart idegen nyelvként tanulók a tárgy határozottságához igazodó kétféle igeragozási sort a magyar nyelv egyik legnehezebben elsajátítható jelenségeként tartják számon. A külföldiek számára írt nyelvkönyvek és grammatikák ugyan nagy igyekezettel próbálják pontokba szedni a határozott és a határozatlan tárgy eseteit, de ez esetben – sajnos – se a sokrétű szabályok ismerete, se a magas szintű nyelvtudás nem garantálja a helyes nyelvhasználatot. Azt hiszem, a fentebb felsorolt példák alapján mindez hihetőnek is tűnik.

4. Esetbeli inkongruencia

A minőség- és mennyiségjelzős szerkezetekben a kötelező szórend nem teszi szükségessé az egyeztetést, illetve kevésbé kedvez neki.

4.1. Nyelvünk ősi sajátossága, hogy a többséget kifejező mennyiségjelző után egyes számban hagyja a jelzett szót (*három ember; sok ember*), ezáltal gazdaságosabban fejezi ki magát, mint azok a nyelvek, amelyekben ilyenkor többes számba kerül a jelzett szó. A régi nyelvben a *három emberek* típusú szerkezetek az idegen hatás vagy az értemi egyeztetés következtében még elég gyakoriak voltak — ma már csak egyes nyelvjárásainkban élnek. „A nyelv mint a nyelvtudományi vizsgálat tárgya és a logika viszonyának a megítélésében el szoktak felejtkezni arról, hogy a nyelvben nemcsak a tárgyi összefüggések logikáját kell keresni, hanem a »kom-

munikáció logiká«-ját is. A magyarban a számnév után a főnévi jelzett szó egyes számban áll, a németben többes számban. A német logika ez esetben a tárgyi összefüggések logikája... A magyarban a kommunikáció logikája érvényesül: ha már egyszer jelöltem a többes számot a számnévvel, felesleges még egyszer kijelölnöm” (Károly 1970, 31–32).

4.2. A magyarban — akárcsak a többi finnugor nyelvben (a finnségi nyelvek és a lapp kivételével) — az elől álló minőségjelző általában nem egyezik a jelzett szóval. Az egyeztetésre azért nincs szükség, mert a jelző és a jelzett szó viszonyát enélkül is szorosra fűzi a kötött szórend, s rendszerint a hangsúly is. Az értelmező ellenben — bár szintén a szintagmán belül marad — a fordított szórend és az önálló hangsúly következtében elveszíti szoros kapcsolatát az értelmezett szóval, s ez a körülmény indokoltá teszi szám- és esetbeli egyeztetését. Igaz, az elől álló jelző is egyezhet a jelzett szóval, mégpedig az *ezek az emberek, ezt az embert* típusú kijelölő jelzős szerkezetekben. Ez azonban minden valószínűség szerint értelmezős szerkezetből fejlődött át elől álló jelzőjű szerkezetté. Egyeztetését már csak azért is megőrizte, mert a jelző és a jelzett kapcsolatát megszakítja a középük ékelődő névelő.

5. Összegzés

Az egyeztetés ellentmondásossága elsősorban redundáns jellegéből fakad. Ennek ellenére nem értéktelen és nem felesleges jelenség, mert a szabatos információközvetítésben nagy szükség van rá. A nyelv gyakran él az egyeztetés lehetőségével, ugyanis a benne rejlő hasznos redundancia mind a beszélőt, mind a hallgatót segíti a kommunikációban: a beszélőt üzenete világos megfogalmazásában, a hallgatót pedig az üzenet gyors és egyértelmű dekódolásában. Számos nyelv története (a magyaré is) az egyeztetés egyre több típusra való kiterjedését mutatja (Berrár 1957, 49), ugyanakkor az is előfordul, hogy a már kifejlődött kongruencia ismét inkongruenciába csap át. Ennek több oka is lehet, pl. a szabályos egyeztetés elhomályosulása, az értelmi egyeztetés dominánssá válása, a rossz hangzás, a homonim alakok létrejötte vagy az, ha a nyelv másképpen (pl. kötött szórenddel) is eleget tud tenni a világos információátadás követelményének. A gazdaságosságra való törekvés sem utolsó szempont: ha az egyeztetés merőben redundáns, akkor a nyelv igyekszik mellőzni azt.

IRODALOM

- BÁRCZI Géza – BENKŐ Loránd – BERRÁR Jolán 1967. *A magyar nyelv története*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- BARTOS Huba 2000. Az inflexiós jelenségek szintaktikai háttere. In: Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 653–762.

- BERRÁR Jolán 1957. *A magyar történeti mondattan*. Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek. Tankönyvkiadó, Budapest.
- ELEKFI László 1993. Eltűnőben van-e a magyar birtokos részeshatározó? In: Horváth Katalin – Ladányi Mária (szerk.): *Állapot és történet – szinkrónia és diakrónia – viszonya a nyelvben*. ELTE BTK Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Budapest. 35–43.
- GRÉTSY László 2006. Van-e még jövőjük a fiataloknak? *Édes Anyanyelvünk* XXVIII/5: 7.
- KAINZ, Friedrich 1969. *Psychologie der deutschen Sprache*. Stuttgart.
- KÁROLY Sándor 1970. *Általános és magyar jelentéstan*. Akadémia Kiadó, Budapest.
- PETE István 2006. A határozott tárgyas ragozásról. *Magyar Nyelvőr* 130: 317–323.
- RÁCZ Endre 1971. Az állítmány számbeli egyeztetése több különböző számú alannyal a mai magyar nyelvben. *Magyar Nyelv* 67: 144–155.
- SIMONYI Zsigmond 1907. Pontoskodó szóegyeztetés. *Magyar Nyelvőr* 36: 39–40.
- SZÉPE György 1963. Az egyeztetés kérdéséhez. *Nyelvtudományi Értekezések* 40: 355–359.
- TOMPA József 1961. A birtokjeles szók számbeli egyeztetése. *Magyar Nyelv* 57: 94–98.

H. Varga, Márta

Incongruent structures in Hungarian language

Agreement as a grammatical term means that the parts of some grammatical categories (person, number, gender, case, definiteness etc.) belonging together are marked by the same or synonymous grammatical tools. This formal sameness or similarity seem to be important and characteristic tools of the sentences and texts, i.e. the harmony produced by the same or synonymous morphemes insures syntactical transparency, and makes easier the perception and the understanding of the sentence and the text. The agreement is an obligatory operation, nevertheless there are some exceptions in Hungarian which can be explained by two – contrasting to each other – factors of communication: on the one hand the speaker wants to formulate his own thoughts with minimum quantity of grammatical signs in order to avoid the redundancy, on the other hand he wants to make his own statements clear and unmistakable. This study aims to give a brief overview of the typical Hungarian categories (person, number, definiteness and case) constituents of which are not marked by the same or synonymous grammatical tools.

In particular, the research focuses on the question of incongruence in definiteness, i.e. in some sentences the direct object corresponds to the criteria of the definite direct object, nevertheless it takes indefinite conjugation.